

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

№1 (5) 2024

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA

Has been published since 2020

No. 1 (5) 2024

Astana 2024

MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA
ЖУРНАЛЫНЫҢ РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚАСЫ

БАС РЕДАКТОР

Кариев Елдос Максатович, PhD, Астана халықаралық университеті
ЖШС (Қазақстан);

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

Сабитов Жаксылық Муратович PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК «Жошы Ұлысын
зерттеу ғылыми институты» директорының м.а. (Қазақстан);

РЕДАКТОРЛАР:

- **Ибраева Айгерим Ергалиевна**, PhD, әлеуметтік-гуманитарлық
ғылымдар жоғары мектебінің деканы, Астана халықаралық университеті
(Қазақстан);

- **Шевнина Ирина Викторовна**, PhD, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті (Қазақстан);

- **Балгабаева Гаухар Зкрияновна**, тарих ғылымдарының кандидаты,
доцент, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
(Қазақстан);

- **Кушкумбаев Айболат Кайрслямович**, тарих ғылымдарының
докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Қазақстан);

- **Атакан Акчай**, PhD, доцент, Анкара Хажы Байрам Вели университеті
(Түркия);

- **Мелтем Акынжы**, PhD, Акдениз университетінің доценті (Түркия);

- **Салихов Ахат Губаевич**, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей
ғылым академиясының Уфа федералдық ғылыми орталығының жетекші
ғылыми қызметкері, (Ресей Федерациясы).

**РЕДАКЦИЯ ЖУРНАЛА
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кариев Елдос Максатович, PhD, Международный университет Астана (*Казахстан*)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОР

Сабитов Жаксылык Муратович PhD, и.о. директора Научного института изучения Улуса Джучи" КН МНВО РК (*Казахстан*);

РЕДАКТОРЫ:

- **Ибраева Айгерим Ергалиевна**, PhD, декан Высшей школы социально-гуманитарных наук, Международный университет Астана (*Казахстан*);
- **Шевнина Ирина Викторовна**, PhD, Костанайский региональный университет им. Ахмет Байтұрсынұлы (*Казахстан*);
- **Балгабаева Гаухар Зкрияновна**, кандидат исторических наук, доцент, Костанайский региональный университет им. Ахмет Байтұрсынұлы (*Казахстан*);
- **Кушкумбаев Айболат Кайрслямович**, доктор исторических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (*Казахстан*);
- **Атакан Акчай**, PhD, доцент, университет Анкара Хаджи Байрам вели (*Турция*);
- **Мелтем Акынжы**, PhD, доцент, университет Акдениз, (*Турция*);
- **Салихов Ахат Губаевич**, кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, Уфинский федеральный исследовательский центр Российской академии наук, (*Россия*).

**EDITORIAL TEAM OF THE JOURNAL
MEDIEVAL HISTORY OF CENTRAL EURASIA**

CHIEF EDITOR

Kariyev Eldos, PhD, Astana International University LLP (Kazakhstan);

DEPUTY CHIEF EDITOR

Sabitov Zhaksylyk, PhD, Acting Director «Scientific Institute for the Study of Ulus Jochi» CS MSHE RK (Kazakhstan);

EDITORS:

- **Ibrayeva Aigerim**, PhD, Dean of the Graduate School of Social Sciences and Humanities, Astana International University LLP (Kazakhstan);

- **Shevnina Irina**, PhD, Akhmet Baitursynuly Kostanai regional university (Kazakhstan);

- **Balgabaeva Gaukhar**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Akhmet Baitursynuly Kostanai regional University (Kazakhstan);

- **Kushkumbayev Aibolat**, Doctor of Historical Sciences, Professor, L. Gumilyov Eurasian National University;

- **Atakan Akcay**, PhD, Associate Professor, Ankara Haci Bayram Veli University (Turkey);

- **Meltem Akinci**, Phd, Associate Professor, Akdeniz University, (Turkey);

- **Salikhov Akhat**, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Ufa Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences (Russia);

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010000

Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)

E-mail: medieval-history@isca.kz

Medieval History of Central Eurasia

Owner: Astana International University

Periodicity: quarterly

Circulation: 500 copies

CONTENT

Г.К.Асанова	ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ГЕНЕЗИСІ
(мемлекеттердің пайда болуының шығыс (еуропалық емес) жолының жалпы тұжырымдамасы контекстінде)7	
Е.М. Қариев, Д.Т. Тлеуғабулов, А.Т. Дүкомбайев, Т.В. Брынза, А.Е. Егінбай, А.Ғ. Омаров, М.А. Рысбергенов, А.Р. Мұхаметзянов, С. Болатбекқызы, А.М. Тагленов, В.Г. Марциоха, М.Б. Валиханова, Д.К. Жанатаев, А. Абу	ШҰБАРАТ ЖӘНЕ МОЛАЛЫ КӨНЕ ЗАМАН ЖӘНЕ
КЕЙІНГІ ОРТАҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ 2023 ЖЫЛҒЫ	
ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАРЫ24	
Г.Б.Сулейменова	КУЛЬТУРА ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ В СРЕДНИЕ
ВЕКА36	
Қ.С.Өскембаев	ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТАРИХНАМАСЫ ЖӘНЕ ДЕРЕКТЕР52	

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ГЕНЕЗИСІ
(мемлекеттердің пайда болуының шығыс (еуропалық емес)
жолының жалпы тұжырымдамасы контекстінде)

Гульмира Кабыланкызы Асанова

Астана Халықаралық университетінің
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар
мектебінің профессоры, Астана қ., Қазақстан.
E-mail: agk569@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ мемлекеттілігінің генезисі шығыс (еуропалық емес мемлекеттер) жолының пайда болуының тарихи процесінің жалпы контекстінде қарастырылады. Тарих ғылымында Шығыс тек қана географиялық емес, сонымен қатар, тарихи, мәдени, өркениеттік мағынада қолданылады. Шығыстағы билік институттарының пайда болуы мен қызмет етуінің ерекшелігі мен табиғаты типологиялық сипаттамалармен, тарихи, идеологиялық, этникалық, әлеуметтік-мәдени, табиғи-климаттық және экономикалық табиғат сипаттамаларымен байланысты. Бұл ерекшеліктер мемлекеттердің пайда болуының шығыс, азиялық (еуропалық емес) жолын құрды.

Қазақтардың мемлекеттілігі – бұл ежелгі дәуірден бастап Қазақстан аумағында болған ірі көшпелі империялар мен жекелеген хандықтардың мемлекеттілігінің жалғасы. Мемлекеттіліктің пайда болуы жеке меншіктің және таптық қоғамның қалыптасуымен (еуропалық жол) емес, прото-мемлекеттер сияқты алғашқы саяси құрылымдардың қалыптасуымен, рулық қоғамның біртіндеп дамуы, көшуі нәтижесінде мемлекетке айналуымен байланысты болды. Бұл ерекшеліктер, жалпы көшпелі өркениеттерде, атап айтқанда, қазақтарда мемлекет институты болмаған деген түрлі теориялардың туындауына себеп болды.

Түйін сөздер: мемлекеттілік, көшпелі халықтардың мемлекеттілігі, қазақ мемлекеттілігі, шығыс (еуропалық емес) даму жолы, дүниежүзілік тарихи контекст.

КІРІСПЕ

Жаһанданудың қазіргі жағдайында халықтардың ұлттық бірегейлігін, тарихы мен мәдениетін сақтау қоғамдық дамуда шешуші орын алады. Тарих мемлекеттіліктің негізгі элементтерінің бірі болып табылады, осылайша уақыт байланысын, мемлекеттілік тарихы мен дәстүрлерінің сабақтастығын қалпына келтіреді және сақтайды. Қазақстанның тәуелсіздік

пен егемендікке ие болуы, тарих ғылымында қалыптасқан стереотиптер мен тәсілдер әлемін өзгертті. Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарында болған өзгерістер қоғамда ұлттық тарихты зерделеудің қағидатты жаңа әдіснамалық тәсілдерін айқындады. Зерттеулерде Қазақстан тарихының «ақ дақтарын» ашу жөніндегі бағдарламаны іске асыру басым орынға ие болды. Тарихшылардың күш-жігері бұрын «жабық тақырыптарды» жарықтандыруға, елдің революцияға дейінгі және кеңестік тарихының біржақты зерттелген мәселелерін қайта қарастыруға бағытталған. Тарихи ғылым қоғамының сұранысы артты (Қозыбаев, 2006: 11). Ұлттық тарих қоғамдық ғылымдардың орталық буыны және тарихи сананы қалыптастыру мен патриотизмді тәрбиелеудің маңызды құралы болуға тиіс. «...Әр халық өз тарихын бөтен идеологияның ықпалына түспей жазуы керек. Ұлттық мүдделер тұрғысынан жазылған тарих ұлттық сананың оянуына ықпал етеді» деп атап өтті Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында [26].

Қазақ мемлекеттілігінің генезисі, жалпы көшпелі халықтардың мемлекеттілігін зерттеу әдіснамасы мәселесі Қазақстанның қазіргі тарихнамасындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы – бұл әлемнің әртүрлі халықтары арасында әртүрлі жолдармен жүріп өткен ұзақ, күрделі және біртіндеген тарихи процесс. Тарих ғылымында мемлекеттердің пайда болуы мен дамуының екі жолы бар – еуропалық және еуропалық емес (азиялық). Олар өз дамуында сәйкесінше екі түрлі әлеуметтік және саяси құрылымға әкеледі. Қазақтардың мемлекеттілігі-ежелгі дәуірден бастап Қазақстан аумағында болған ірі көшпелі империялар мен жекелеген хандықтардың мемлекеттілігінің жалғасы. XV ғасырда құрылған Қазақ хандығы аумақтың бірлігі, мәдениеттің, діннің және тілдің саяси құрылымы мен ортақтығы белгілері бойынша дербес мемлекеттің өлшемдеріне сай келді. Еуропа мен Азияның түйіскен жерінде Қазақстан аумағы түрлі өркениеттерді, мәдениеттерді, халықтарды біріктіретін «көпір» болды. Сондықтан, қазіргі жағдайда қазақ мемлекеттілігінің генезисін әлемдік тарих, Еуразия тарихы, көшпелі өркениеттер, түркі халықтарының, Орталық Азия елдерінің тарихы тұрғысынан қарастыру керек деп есептейміз.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

1. Дереккөздер ретінде еуропалық, ресейлік және қазақстандық зерттеушілердің арнайы ғылыми еңбектері, Орталық Азияның көшпелі халықтарының тарихы бойынша теориялық-жалпылама жұмыстар,

монографиялар, мақалалар, ғылыми көзқарастарды, тарихи процестердің көзқарасын, теориялық тұжырымдамалар мен әдіснамалық ұстанымдарды белгілеуге және егжей-тегжейлі көрсетуге, олардың эволюциясын бақылауға мүмкіндік берген мақалалардың тезистері тартылды.

Адамзаттың тарихи дамуындағы табиғат пен қоғамның тұтастығы мен өзара шарттылығы идеясы терең негізделген бірқатар зерттеушілердің еңбектері маңызды әдіснамалық мәнге ие. Қоғам мен табиғат арасындағы қатынастардың бағыты мен сипатын, олардың адам өмірінің барлық салаларында өзара әрекеттесуінің негізгі принциптері мен заңдылықтарын ашатын негізгі әдіснамалық ережелер бар ғалымдардың еңбектері үлкен теориялық мәнге ие.

2. Зерттеу мәселелерін шешу тарихшылық принципіне негізделген. «Тарихшылықтың негізгі алғышарты - өткеннің тәуелсіздігін құрметтеу. Тарихшылықты жақтаушылар әр дәуір өзіне тән мәдениеті мен құндылықтары бар адам рухының ерекше көрінісі деп санайды. Егер біздің замандасымыз басқа дәуірді түсінгісі келсе, ол өткен уақыт ішінде адамдардың өмір сүру жағдайлары мен менталитеті, мүмкін адам табиғатының өзі айтарлықтай өзгергенін түсінуі керек. Тарихшы мәңгілік құндылықтардың қамқоршысы емес, ол әр дәуірді өз категориялары бойынша түсінуге, өз құндылықтары мен басымдықтарын қабылдауға тырысуы керек» [27, 16].

Қазақ мемлекеттілігі генезисінің проблемалары мемлекеттердің пайда болуының шығыс (еуропалық емес) жолының жалпы тұжырымдамасы, сондай-ақ әлемдік тарих, Еуразия тарихы, көшпелі өркениеттер контекстіндегі нақты әлеуметтік-тарихи жағдайлардың салдары ретінде қарастырылады.

Жұмыста танымның жалпы ғылыми принциптері, кезеңдерге бөлу әдістері, логикалық талдау, салыстырмалы тарихи, жүйелік қағидалары қолданылды.

ТАЛҚЫЛАУ ЖӘНЕ НӘТИЖЕЛЕР

Мемлекеттілік генезисінің мәселелерін зерттей отырып, К. Маркс алғаш рет азиялық өндіріс әдісіне негізделген мемлекеттердің пайда болуының ерекше шығыс (еуропалық емес) жолы туралы идеяны ұсынды. Шығыс қоғамдары мен мемлекеттерімен танысып, азиялық қауымдастықты қоғамның негізгі бірлігі ретінде зерттей отырып, ол жеке меншікті, демек, таптық күресті көрмеді. Осыған сүйене отырып, Батыс пен Шығыс арасындағы құрылымдық айырмашылықтардың бар екенін мойындауға негіз болатын Шығыс ерекше құбылысы идеясы ұсынылды.

Алғаш рет Азиялық өндіріс әдісі туралы түсінік 1853 жылы Маркс пен Энгельстің хат-хабарларында [20, 174-261] және Маркстің «Үндістандағы Британдық үстемдік» мақаласында [21, 130-36] қолданылған. «Саяси экономиканы сынға алу» (1859) еңбегінің алғысөзінде К.Маркс «азиялық, ежелгі, феодалдық және заманауи, буржуазиялық, өндіріс тәсілдерін экономикалық әлеуметтік формацияның прогрессивті дәуірлері ретінде белгілеуге болады» деп нақты айтады [21, 7]. Азиялық өндіріс әдісінің жекелеген аспектілерінің сипаттамасы марксизмнің негізін қалаушылардың кейінгі жұмыстарында да кездеседі («Капиталда» және «Анти-Дюрингте»). Шығыс ұғымы тарих ғылымында географиялық емес, тарихи-мәдени, өркениеттік ретінде қолданылады. Мұнда адамзат қоғамының даму тарихында алғаш рет біздің дәуірімізге дейінгі 1 мыңжылдықта Ежелгі мемлекеттер (Ежелгі Греция мен Рим) пайда болған кезден бастап Шығыс Батыс дихтомиясын қалыптастырған әлеуметтік және саяси институттар, мемлекет, құқық, әлемдік діндер дамыды.

Шығыс пен Батыстың өркениеттік даму жолдарындағы түбегейлі айырмашылықтар Шығыста, жеке меншік басым рөл атқарған Батыстан айырмашылығы, жеке меншік қатынастары, нарыққа бағытталған жеке тауар өндірісінің қатынастары айтарлықтай орын алмады. Әлемдік тарихтағы Шығысты көптеген елдер, бірқатар ірі аймақтық өркениеттер (Үнді-буддист, Ассирия-Вавилон, Конфуций-Қытай, мұсылман) құрды, бірақ жоғарыда аталған ерекшеліктер (жеке меншіктің басым рөлінің болмауы, қоғамның қауымдық жүйесі) олардың ежелгі антикалық елдерден, содан кейін Батыс Еуропа елдерінен айырмашылығы олардың типологиялық ұқсастықтарының негізгі анықтаушы белгілері болды. Шығыс қоғамдарының эволюциясында шешуші рөл атқаратын негізгі әлеуметтік формалардың бірі патриархалдық-рулық ұйымның ерекшеліктерін сақтаған ауылдық қауымдастық болды. Ол көбінесе осы қоғамдардағы саяси биліктің сипатын, мемлекеттің рөлі мен реттеуші-бақылау функцияларын, құқықтық жүйелердің ерекшеліктерін анықтады.

Қазіргі әдебиетте «азиялық» өндіріс тәсілі «ауылдық қауымдастықтардың өнімді белсенділігі мен қауымдастықтарды бір уақытта пайдаланатын және басқаратын мемлекеттік биліктің экономикалық араласуының» үйлесімі ретінде сипатталады [11, 49]. Философиялық сөздікте келесі анықтама берілген: «азиялық» өндіріс тәсілі-бұл мемлекет біріктірген ауылшаруашылық қауымдастықтарының өзіндік жүйесі» [28, 14]. Басқаша айтқанда, «азиялық» өндіріс тәсілі – бұл әлеуметтік-экономикалық құрылым, онда қоғам-бұл ауылшаруашылық қауымдастықтарының жиынтығы, мемлекет - бұл өндірісті

ұйымдастыратын және шаруа қожалықтарын пайдаланатын жалғыз иесі мен аппарат. Бұл жерде өндірістің «азиялық» әдісімен негізгі өндіріс бірлігі кейбір дереккөздерде жиі түсіндірілгендей, құлдар емес, жеке шаруалар болғанын атап өту өте маңызды. Үлкен нақты материалда қазіргі зерттеушілер құлдық жүйе ерекше жағдай ретінде негізінен ежелгі әлемде пайда болатындығын көрсетті [17, 6-7]; [9, 36]. Осы тезис шығыста классикалық құлдықта, таза феодализм де болмағанын анықтайды. Шығысты өзінің ерекшелігіне, әлеуметтік құрылымдардың терең ерекшелігіне және олардың жұмыс істеу тәсілдеріне байланысты бір-бірін алмастыратын формациялардың қатаң бес мүшелі схемасына ендіруге болмайды. «бұл ауытқулар» кездейсоқ емес. XIX ғасырдың ортасындағы тарихи білімнің даму деңгейінде Маркс өзінің формациялық теориясын Еуропа тарихының материалына негіздеген болатын.

Өндірістің «азиялық» әдісін заманауи түсіну және жаңа тұжырымдамалық тәсілдер мемлекеттің даму деңгейін (әртүрлі критерийлер бойынша), мемлекеттегі жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тану процесін, мемлекеттік басқару формасының ерекшеліктерін және қоғам мен мемлекеттің арақатынасын және т. б. зерттеу болып табылады.

Шығыстағы мемлекеттің даму деңгейі туралы айта отырып, оған берілген өкілеттіктерге байланысты қоғамға қарсы тұрған «Азия мемлекеті» немесе «тап мемлекеті» - бұл әлеуметтік, құқықтық, экономикалық, мәдени, бір сөзбен айтқанда, барлық билік институттарын біріктіретін, қоғам өмірінің барлық салалары қадағалайтын, қуатты механизм, шенеунік аппарат екенін атап өткен жөн [2, 76]. Өндірістің «азиялық» әдісін заманауи түсіну және жаңа тұжырымдамалық тәсілдер мемлекеттің даму деңгейін (әртүрлі критерийлер бойынша), мемлекеттегі жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тану процесін, мемлекеттік басқару формасының ерекшеліктерін және қоғам мен мемлекеттің арақатынасын және т. б. зерттеу болып табылады.

Шығыстағы мемлекеттің даму деңгейі туралы айта отырып, оған берілген өкілеттіктерге байланысты қоғамға қарсы тұрған «Азия мемлекеті» немесе «тап мемлекеті» - бұл әлеуметтік, құқықтық, экономикалық, мәдени, бір сөзбен айтқанда, барлық қоғам өмірінің барлық салалары, билік институттарын біріктіретін қуатты механизм, шенеунік аппарат екенін атап өткен жөн [2, 76]. «Шығыс деспотиясы» идеясы озбырлық пен озбырлықтың мысалы ретінде көру, әр мемлекетке тән басу функциясын абсолюттеу оның әлеуметтік рөлін ұмытып кетуге әкелді. Мысалы, өзіне тән мәдениеті бар белгілі бір этникалық (немесе этносаралық) қауымдастықтың қамқоршысы

ретінде қоғамдық және жеке мүдделер арасындағы дау-дамайдағы қауіпсіздік кепілдігінің, сот төрелігінің, төрешінің функциялары, оның құндылығы мен өмір сүруінің ажырамас шарты болып табылады. Әр түрлі қоғамдарда толықтығының қандай да бір өлшемімен көрінетін мемлекеттің бұл әмбебап рөлін Ежелгі Шығыс өркениеттерінің тарихынан байқауға болады.

Билеушінің жоғары құдайлық беделін, оның деспоттық өкілеттіктерін мойындау рухани мәдениеттің, Шығыс дәстүрлі қоғамдарына тән патерналистік-статистикалық идеологияның негізгі элементі болды. Мемлекеттік билік, билеуші тұлғасында дараланған мемлекет, қауіпсіздікті, әділеттілік пен әділеттілікті сақтаудағы ерекше рөлге байланысты бұқаралық санада құдіреттілікке ие болды. Мемлекеттің экономикадағы орасан зор рөлі болды. Біздің ойымызша, бұл «Азия мемлекетінің», жалпы Азиялық даму жолының жарқын белгілерінің бірі: Шығыс пен Батыстың басты айырмашылығы - батыстағы мемлекет жеке меншікті дамытып, Шығыста басылған жағдай. Шығыс қоғамы үшін «жеке меншік болмаған немесе дамымаған кезде саяси ұйымның дамуы норма болды» [3, 173]. Біз «азиялық өндіріс әдісін» Батыстың даму кезеңдерімен салыстыруға келмейтін Шығыс қоғамдарының ерекше жолы ретінде түсінеміз.

Көшпелі типтегі мемлекеттік бірлестіктер, мемлекеттердің басқа түрлерінен гөрі, өз дәуірінің табиғи және қоғамдық-саяси процестеріне тартылды, бірақ белгілі бір кеңістіктік-уақыттық, табиғи-климаттық шекараларда ғана өмір сүру жағдайларының белгілі амплитудасымен өмір сүрді. Мұны, ең алдымен, белгілі бір қоғамдар өмірінің табиғи және саяси факторларының өзара әрекеттесу формасы, аграрлық экономиканың белгілі бір түрі арқылы белгілі бір экологиялық тауашаларда Әлеуметтік және саяси-потестарлық қызмет ету тәсілі ретінде түсіну керек. XVIII - XX ғасырдың басындағы қазақтардың көшпелі өркениеті көшпенділердің құрғақ экожүйе жағдайларына бейімделу тәсілдерін, табиғатты пайдаланудың көшпелі стратегиясының ерекшеліктерін, материалдық өндіріс жүйесінің, әлеуметтік ұйымдастыру мен қоғамдық қатынастардың ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Осы негізде Еуразияның қоңыржай белдеуінің дала, шөлейт және шөлді аймақтарының бүкіл ауқымында кең таралған көшпелі шаруашылық-мәдени типті, тарихи-мәдени қызметін зерттеуге болады [22, 5].

Бұл мәселені объективті зерттеу Еуразиялық дала өркениетінің даму тарихы бойынша тарихшылардың екі ұстанымын анықтауға мүмкіндік береді.

Кейбіреулердің көзқарастары көшпелі халықтардың өздерінің мемлекеттілігі ғана емес, тіпті тарихы да жоқ деген еуроцентристік түсініктерге негізделген. Еуроцентризм дәстүрлері ғылыми негіздеме алды. Бұл пікір марксистік кеңестік тарихнамада көшпенділер арасында мемлекеттіліктің болуын жоққа шығарған және олардың өндіріс құралдарына таптар мен жеке меншіктің болмауына байланысты мемлекеттік ұйым деңгейіне жету қабілеті болмаған деп білген. Ал, таптар мен өндіріс құралдарына жеке меншік болмағандықтан, мемлекеттіліктің де болуын жоққа шығарған.

Көшпелі мемлекеттілікті жоққа шығаратын еуроцентристік көзқарастардың бастауында неміс классикалық философиясының негізін қалаушылар И. Кант, Ф. Гегель, А. Тойнби болғаны белгілі. Атап айтқанда, И. Кант көшпенділер арасында мемлекеттіліктің бастауын көшпенділер (номадтар) мен жер иелері (отырықшы топтар) арасындағы қақтығыста көрді. Ф. Гегель көшпенділер мемлекеттіліктің қалыптасу кезеңіне жете алмады деп есептеді. А. Дж. Тойнби барлық империяларды «әмбебап мемлекеттер» деп белгілеп, оларды еуропалық демократиялық және еуразиялық деспоттық деп бөледі. Оның үстіне, соңғысы, оның пікірінше, кері дамып тез бұзылады. Осылайша, олар Еуропадағы өркениеттің пайда болуын және мемлекеттіліктің дамуын абсолюттей отырып, «өркениетті Еуропаның жабайы Азияны жаулап алу және реттеу мүмкіндігін» негіздеді. Олардың теориялары жаңа бағыттармен бірге жүрді, алдымен номадизмді зерттеудегі антропологизация теориясы, содан кейін көшпенділерде мемлекеттің пайда болуының «жаулап алу теориясы» (Ратцель және т. б.), яғни. көшпелі империялардың пайда болуы. Халықтарды «отырықшы» және «көшпелі» деп бөле отырып, олар соңғысына теріс реңк беруге тырысты. Негізінде, олардың айырмашылығы - тек әр түрлі жолмен дамуы: басқарудың әр түрлі формасы болды, біреуінде - отырықшы егіншілік болса, екіншісінде - көшпелі мал шаруашылығы, кейбіреулерінде көптеген жазбаша дереккөздер болса, екіншісінде бай ауызша дәстүр болды.

Сондай-ақ, осы ұстанымдар тұрғысынан, көшпелі халықтардың әлемдік тарих пен мәдениеттегі рөлі туралы мәселе қарастырылды. Батыстың көптеген зерттеушілері көшпелі қоғам мен көшпелі экономиканың тоқырауы туралы тезисті ұстанды, осылайша көшпелі халықтардың әлеуметтік саласында кез-келген прогрессивті өзгерістердің болуын жоққа шығарды. А. Тойнби «тарихи оқиғалар өрісіне көшпенділерді уақытша қосатын отырықшы өркениеттерге тұрақты емес шабуылдарға қарамастан, көшпенділер қоғамы - тарихы жоқ қоғам» деп санады [25, 186]. Осы ғылыми тұжырымдамалар шеңберінде көшпелі

халықтардың мемлекеттілігі «варварлық феодалдыққа дейінгі мемлекет» ретінде жарияланды [12, 49]. Алайда, кейіннен зерттеушілер шежіре тоғысындағы мәдени серпіліс нәтижесінде өзен, таулы және континенттік мәдениеттің белгілері бар түркі өркениеттік моделінің қалыптасуы басталғанын дәлелдеді. Профессор С.Г. Кляшторный [13] оны Түркі қағанатының бастапқы бастауы ретінде көрсетеді. КСРО Ғылым академиясының академигі А. П. Окладников түркі Сібірінде өркениеттің қалыптасу процесін көне кезеңге жптқызады. Л. Н. Гумилев [6, 5], А. Х. Марғұлан [19], үш мыңжылдықта шығармашылық эволюцияның аяқталған циклынан өткен Еуразия халықтары арасында көшпелі өркениеттің жоғары дамыған деңгейінің болуы туралы біржақты қорытындыға келді.

Көшпелі халықтардың тарихын еуроцентристік қабылдауға белгілі ғалымдар қарсы болды. Өз уақытында академик Н. И. Конрад өзінің «Тарих ғылымындағы орта ғасырлар» [15, 11-102], «Тарихтың мәні туралы» [16, 446-486] мақалаларында, сондай-ақ А.Дж. Тойнбиге хаттарында, еуроцентризмге әдіснамалық тұрғыдан жеткілікті негізделген жауап берді. Осыған ұқсас пікірлер батыс зерттеушілері арасында да кездеседі (американдық зерттеуші Руди Пол Линднер) [23, 690].

Көшпенділер тарихына осындай субъективті көзқарас XX ғасырға дейін болған. Алайда, осы ғасырда мәселені объективті тұжырымдамалық қайта қарауға алғашқы қадамдар жасалды. Мысалы, В. В. Веляминов-Зернов, В.В. Григорьев, Я.В. Ханыков, И.Н. Березин, А.С. Алекторов, Г.Н. Потанин, А.А. Харузин, А.И. Левшин, Б.А. Владимирцов, В.В. Бартольд, Ш.Ш. Уәлиханов, М. Красовский, А.К. Гейнс, Л. Мейер, В.В. Радлов, Л.Н. Гумилев көшпенділерде мемлекеттің болуы немесе болмауы туралы мәселені арнайы қоймады, олар далада болып жатқан ішкі этносаяси процестерді қарастырды, барлық батыс Еуропа және орыс ғылыми әдебиеттері сыни тұрғыдан түсінілді, қазақтар туралы тарихи мәліметтер жүйеленді. Олар жинаған тарихи мәліметтер еуроцентризм тұжырымдамасын бұзып, барлық мемлекеттерге тән ортақ белгілердің бар екендігін көрсетті, бұл зерттеулерді қазақ мемлекеттілігінің тарихы бойынша құнды дереккөзге айналдырды. Кейінірек Қазақ мемлекеттілігінің генезисі мәселелері С.Г. Кляшторный, А. П. Окладников, А.Х. Марғұлан, Э.А. Масанов, М.М. Қозыбаев, И.В. Ерофеева, Н.Э. Масанов және т. б. еңбектерінде зерттелді.

А.И. Левшин қазақ даласындағы этносаяси процестерді және қазақ халқының өмірінің әртүрлі жақтарын зерттеуге зор үлес қосты. Оның ғылыми мұрасындағы ең құндысы-халық тарихын зерттеу тұжырымдамасы, зерттеуге әдіснамалық көзқарас: «Аз танымал халықтың атынан туатын алғашқы екі сұрақ: ол қайда тұрады және оның саны қаншалық?». Осы

тұрғыдан тарихи мәселелерді зерттеу және ашу қоғамның мемлекеттік-саяси ұйымының тарихын зерттеу үшін маңызды болды. А.И. Левшиннің ғылыми көзқарастары табиғи заңның принципіне негізделген, яғни адамдардың географиялық және әлеуметтік жағдайларын анықтау, олардың әдет-ғұрыптарға, институттар мен заңдарға әсері, объективті түрде, табиғи қажеттілікпен қалыптасады. Табиғи заңның принципі қоғамда адамның табиғатына қатты әсер ететін, барлық уақытта барлық халықтардың сенімі, әдет-ғұрпы, өмір салты мен салт-дәстүрлеріндегі айырмашылықтар мен әртүрлілікті тудыратын басқару, тәрбие, климат және орналасу түрінде көрінеді. Шығыс тарихшыларының мәліметтеріне сілтеме жасай отырып, А.И. Левшин қазақтар «біздің шежіреміздің алыс ғасырларындағы тәуелсіз халықты» құрды деп мәлімдейді. «Шамамен 1020 жылы, яғни батыста моңғол-татарлардың пайда болуынан екі ғасыр бұрын өмір сүрген Фирдевси немесе Фердуси, «Рустем тарихында» казактар мен казактардың хандары туралы айтылған» [18, 152]. «Бұл халық Азияда өте танымал және көптеген түрік тайпасының бір саласын құрайды» [18, 153-154].

Л. Н.Гумилевтің көзқарастары ерекше орын алады. Л. Н. Гумилевтің көшпенділер тарихы туралы көптеген еңбектерінде көтерілген көшпелі мемлекеттіліктің проблемалары әрдайым көптеген тілдік дереккөздер мен әдебиеттерді тарта отырып, дәлелді және негізделген түрде айтылды. Л. Н. Гумилевтің ғылыми мұрасында түркі және моңғол әлемдерінің, жалпы көшпелі халықтардың тарихы бойынша зерттеулер басым орын алады [5]. Белгілі шығыстанушылардың еңбектерінде көтерілген түріктану мәселелерін қарастыра отырып, Л.Н. Гумилев жалпы көшпенділік тарихына тұжырымдамалық әдіснамалық тәсілдерді әзірледі.

Сонымен қатар, Э.А. Масановтың этногенез мен этникалық тарихының өзіндік тұжырымдамасы назар аударуға тұрарлық, ол қазақтардың көшпелі қоғамының жұмыс істеуі мен өмірінің негізгі ерекшеліктерін, көшпенділердің аридтік экожүйелердің ерекше ресурстарына бейімделу процестерін, әлеуметтік-экономикалық дисперсия мен шоғырлануды, қауымдастықты, меншіктің әртүрлі нысандарын зерттеді.

Ұзақ уақыт бойы б.з. д. III ғасырдан б. з. XIV ғасырға дейін кең еуразиялық дала кеңістігінің аумағында әртүрлі мемлекеттік бірлестіктер болды, олардың бастауында ғұндардан моңғолдар мен олардың мұрагерлеріне дейінгі көшпелі халықтар болды. Бұл мемлекеттердің барлығында белгілі бір аумақтық шекаралары бар, ерікті немесе тұрақты армиясы бар мемлекеттік нысандағы жоғары саяси ұйымның тиісті атрибуттары болды, құқықтық жүйе, жоғарғы билеушілер-қаған немесе хан

басқарған айқын әскери – әкімшілік ұйым, олардың ордасы (астанасы), көрші мемлекеттермен кең сыртқы саяси байланыстары болды. Бұл мемлекеттерді бір жерден екінші жерге қоныс аударған және үнемі басып алу соғыстарын жүргізген кейбір ұйымдаспаған, аморфты халық ретінде сипаттау мүмкін емес. Олардың мұрасында көптеген тарихи ескерткіштер қалды: қалалар, қалашықтар мен бекіністер және т.б. Шыңғыс хан пайда болғанға дейін Жетісу ішкі соғыстардың, көшпелі тайпалардың қақтығыстарының, сондай-ақ мемлекеттердің-көшпелі империялардың құрылуы мен құлдырауының тарихи сахнасы болды.

Жалпы V–XIII ғғ. кезеңі қазақ халқының тарихы үшін зор маңызға ие. Протоқазақ және басқа түркі тайпалары алғаш рет тарихи аренаға өз аттарымен шығады. Қазіргі тілдер мен этностардың қалыптасуының, әлемдік діни жүйелердің - христиандықтың, буддизмнің және исламның халық арасында таралуының белсенді процесі жүріп жатты. Түркі тілі алғаш рет араб графикасына аударылып, ірі әдеби шығармалар пайда болып, Еуразияның көшпелі халықтарының кейінгі тарихын айқындайтын негіздер қаланды. Осыған орай, «Көшпенділердің саяси жүйесі Маркс-Энгельстің заманынан бері бізде қабылданған классикалық түсініктен әлдеқайда өзгеше болды. Сондықтан «қазақтарда мемлекет болды ма?» деген сұрақ ғылыми емес» те, орынсыз да [10]. Әрине, мемлекет болды, тек оның құрылысын еуропалықпен салыстыруға болмайды.

Мұнда көрнекті зерттеуші Н.Э. Масанов енгізген «кеңістік деспотиясы» терминін еске түсіру орынды [22]. Бұл не? Бұл көптеген факторлардың жиынтығы: үлкен аумақтар, халықтың тығыздығы мен таралуы, құрғақ климат, ұзақ және берік қоныстардың болмауы және т.б. Әрине, бұл жағдайда мемлекетті қалаларда немесе шағын мемлекеттерде әдеттегідей басқару мүмкін емес. Сондықтан көшпенділерде мемлекеттік билік формасы өзіндік, мүлдем ерекше болып қалыптасты. «Мұндай саяси құрылым даланың табиғи процестерінің матасына органикалық түрде тоқылған, кеңістікке де, климатқа да, уақытқа да бейімделген. Дала басқару жүйесі іс жүзінде ұзақ уақыт бойы үзіліссіз жұмыс істеді, геосаяси жағдай өзгергенге дейін. Отырықшы елдерде технологиялық революциялар болды, империялар пайда болды және әлемді қайта бөлу басталды. Жаңа жағдайда Қазақ хандығының демократиялық жүйесінің артықшылықтары осал жерлерге айналды - дала көрші мәдениеттердің технологиялық және деспоттық қысымынан төмен түсе бастады. Бұған тағы екі фактор ықпал етті: көшпенділердің атты әскерін барлық артықшылықтардан айырған атыс қаруын ойлап табу және құрлыққа қарағанда арзан әрі қауіпсіз теңіз сауда жолдарын ашу. Ал дала біртіндеп керуен жолы болудан қалды» [10].

Қазақ мемлекеттілігінің ерекшелігі – әлеуметтік-саяси институттар саяси-құқықтық сипаттағы мәселелерді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік, мәдени-рухани принциптердің жиынтығын да қамтыды. Дала өркениетіндегі билік функциялары кеңірек, әмбебап және тек басқарудан ғана емес, көшпелі қоғамның мүдделерін қорғаудан және бүкіл этностың тұтастығын сақтаудан тұрады. Көшпенділердің мемлекеттілігі құндылық пен адамгершілік негіздерге негізделді және өзінің ішкі мазмұны бойынша мемлекеттің жалпы қабылданған еуропалық үлгілеріне сәйкес келе алмайды. Дәстүрлі қазақ қоғамының тік әлеуметтік стратификациясының ерекшелігі, ол ашық, демократиялық, сыртқы ортаның мән-жайларына оңай бейімделетін, әлеуметтік әділеттілікке негізделген, генеалогиялық туыстық және дала демократиясы қағидатына негізделген ерекше әлеуметтік-саяси жүйе болды. Дала демократиясының элементтері Бүкілқазақ құрылтайлары, мәжілістер, хандар кеңестері, билер, батырлар, жыраулар институттары болды. Осылайша, дәстүрлі әлеуметтік институттардың үстінде тұрған көшпелі қазақ қоғамының билік және басқару институттары класстардың қалыптасуы нәтижесінде қалыптасқан жоқ, бірақ түркі этносының ұзақ өмір сүру кезеңінде болып жатқан мемлекеттік-саяси процестердің жалғасы болды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақтардың мемлекеттілігі-ежелгі дәуірден бастап Қазақстан аумағында болған ірі көшпелі империялар мен жекелеген хандықтардың мемлекеттілігінің жалғасы. Мемлекеттіліктің пайда болуы жеке меншік пен таптық қоғамның қалыптасуымен (марксистік қоғамтану ережелеріне сәйкес) емес, прото-мемлекеттер типіндегі алғашқы саяси құрылымдардың қалыптасуымен байланысты болды. Бұл К.Маркс өндірістің "азиялық" тәсілі және мемлекеттердің пайда болуының шығыс (еуропалық емес) жолы туралы жазған кездегі еуропалық емес даму жолы болып табылады. Бұл көшпенділер мемлекеттілігінің генезисінің ерекшелігі. Бұл мемлекеттің пайда болуының ерекше еуропалық емес, азиялық жолы, атап айтқанда, дала өркениетінің көшпелі мемлекеті, мемлекеттің пайда болуы қоғамдық өмірді ұйымдастыру қажеттілігінен туындаған және тайпалық қоғамның біртіндеп мемлекетке айналуы болды. Бұл ерекшеліктер жалпы көшпелі өркениеттердің, атап айтқанда, қазақтардың мемлекет институты болмағаны туралы түрлі теориялардың себебі болғаны белгілі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бартольд В.В. Тюрки: двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. – Москва, 2020. – 154с.
2. Васильев Л.С. История Востока. Т.1. – Москва, 2001. – 152с.
3. Васильев Л.С. Становление политической администрации (от локальной группы охотников-собирателей к протогосударству – чифдом) // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 1. – С. 172-186.
4. Владимирцов Б.А. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. – Ленинград, 1934. – 224с.
5. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – Москва, 1999. – 480 с.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Ленинград, 1979. – Т.2. – 248 с.
7. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – Москва, 1993. – 576с.
8. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – Москва, 1993. – 784 с.
9. Гуревич А.Я. Теория формаций и реальность истории // Вопросы философии. – 1990. – № 11. – С. 34-55.
10. Ерофеева И.В. Среди казахских ханов случайных людей не было//[Электронный ресурс] <https://365info.kz/2015/07/istorik-irina-erofeeva-sredi-kazaxskix-xanov-sluchajnyx-lyudej-ne-bylo>(дата обращения: 12.03.2021 г.)
11. Захаров А.К. Еще раз о теории формации // ОНС. 1992. – №2. –С. 46-55.
12. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. – Алма-Ата, 1943. – 656 с.
13. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. – Москва, 1964. – 214 с.
14. Козыбаев М.К. Проблемы методологии, историографии и источниковедения истории Казахстана (Избранные труды). – Алматы, 2006. – 272с.
15. Конрад Н.И. Средние века в исторической науке // Н. И. Конрад Н.И. Запад и Восток. Статьи. – Москва, 1972. – 496с.
16. Конрад Н.И. О смысле истории // Конрад Н.И. Запад и Восток. Статьи. – Москва, 1972. – 496с.
17. Крашенинникова Н.А. Цивилизационные подходы к изучению государства и права. Методологические проблемы правоведения // Под ред. Марченко. – Москва, 1994.
18. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких. орд и степей (под общей редакцией академика М.К.Козыбаева). – Алматы. «Санат», 1996. – 656с.

19. Маргулан А.Х. Сочинения: в 14-т.: Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана. –Алматы, 1998. – 400 с.
20. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2 изд., т. 28.– Москва, 1962. – 767с.
21. Маркс К. «К критике политической экономии». Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2 изд., т. 9.– Москва, 1957. – 701с.
22. Масанов Э. А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР: монография / АН Казахской ССР, Институт истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова. - Алма-Ата : Наука, 1966. - 322 с.; Масанов Н.Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. Алматы «Социнвест».– Москва «Горизонт», 1995. – 320 с.
23. Руди Пол Линднер «Чем являлось кочевое племя?»//Lindner, Rudi Paul «What Was a Nomadic Tribe?». Comparative studies in Society and History. Vol.24, –No. 4 (Okt., 1982). –pp. 689-711.
24. Тойнби А. Дж. Постигение истории: Сборник // Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. –Москва, 2001. –640 с.
25. Тойнби А. Дж. Постигение истории. – Москва, 1991. – 736 с.
26. Токаев Касым-Жомарт «Независимость превыше всего» (6 января 2021г.) // «Egemen Qazaqstan». // [Электронный ресурс] https://www.inform.kz/ru/polnyy-tekst-stat-i-glavy-gosudarstva-nezavisimost-prevyshe-vsego_a3737695 (дата обращения 11/03/2021 г.)
27. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. /Пер. с англ. – Москва: Издательство «Весь Мир», 2000. – 296 с.
28. Философский энциклопедический словарь, 1983 // Л. Ф. Ильичёв и др. – Москва, 1983. – 840 с.

REFERENCES

- 1.Bartol'd V.V. Tyurki: dvenadtsat' lektsiy po istorii turetskikh narodov Sredney Azii. [Turks: twelve lectures on the history of the Turkish peoples of Central Asia].– Moscow, 2020.– 154 p. [in Russian].
2. Vasil'yev L.S. Istoriya Vostoka. T.1. [Vasiliev L.S.History of the East.T.1].– Moscow, 2001.– 152 p. [in Russian].
3. Vasil'yev L.S Stanovleniye politicheskoy administratsii (ot lokal'noy gruppy okhotnikov-sobirateley k protogosudarstvu – chifdom) [Vasiliev L.S.Formation of political administration (from a local group of hunter-gatherers to a proto-state - chiefdom)]. Peoples of Asia and Africa, 1980. – N 1. – P. 172-186. [in Russian].

4. Vladimirtsov B.A. Obshchestvennyy stroy mongolov. Mongol'skiy kochevoy feodalizm [Vladimirtsov B.A. The social system of the Mongols. Mongolian nomadic feudalism]. – Leningrad, 1934.– 224 p. [in Russian].
5. Gumilev L.N. Drevniye tyurki. [Gumilev L.N. Ancient Turks]. – Moscow, 1999.– 480 p. [in Russian].
6. Gumilev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli. [Gumilev L.N. Ethnogenesis and the Earth's biosphere]. – Leningrad, 1979. – T.2. – 248 p. [in Russian].
7. Gumilev L.N. Ritmy Yevrazii: epokhi i tsivilizatsii. [Gumilev L.N. Rhythms of Eurasia: Epochs and Civilizations]. – Moscow, 1993.– 576 p. [in Russian].
8. Gumilev L.N. Drevnyaya Rus' i Velikaya step'. [Gumilev L.N. Ancient Russia and the Great Steppe]. – Moscow, 1993. – 784 p. [in Russian].
9. Gurevich A.Ya. Teoriya formatsiy i real'nost' istorii. [Gurevich A.Ya. Theory of formations and the reality of history]. Problems of Philosophy, 1990. – N 11. – P. 34-55. [in Russian].
10. Yerofeyeva I.V. Sredi kazakhskikh khanov sluchaynykh lyudey ne bylo. [Erofeeva I.V. There were no random people among the Kazakh khans]. [Electronic resource] <https://365info.kz/2015/07/istorik-irina-erofeeva-sredi-kazaxskix-xanov-sluchajnyx-lyudej-ne-bylo> (date of access: 12.03. 2021) [in Russian].
11. Zakharov A.K. Yeshche raz o teorii formatsii. [Zakharov A.K. Once again about the theory of formation]. ONS, 1992. – N. 2.– P. 46-55. [in Russian].
12. Istoriya Kazakhskoy SSR s drevneyshikh vremen do nashikh dney. [History of the Kazakh SSR from ancient times to the present day]. – Alma-Ata, 1943. – 656 p. [in Russian].
13. Klyashtorny S.G. Drevnetyurkskiye runicheskiye pamyatniki kak istochnik po istorii Sredney Azii. [Klyashtorny S.G. Ancient Türkic runic monuments as a source on the history of Central Asia]. – Moscow, 1964. – 214 p. [in Russian].
14. Kozybayev M.K. Problemy metodologii, istoriografii i istochnikovedeniya istorii Kazakhstana (Izbrannyye trudy). [Kozybaev M.K. Problems of methodology, historiography and source study of the history of Kazakhstan (Selected works)]. – Almaty, 2006.– 272 p. [in Russian].
15. Konrad N.I. Sredniye veka v istoricheskoy nauke // N. I. Konrad N.I. Zapad i Vostok. Stat'i. [Konrad N.I. The Middle Ages in Historical Science // N.I. Konrad N.I. West and East. Articles]. – Moscow, 1972.– 496 p. [in Russian].
16. Konrad N.I. O smysle istorii // Konrad N.I. Zapad i Vostok. Stat'i. [Konrad N.I. About the meaning of history // Konrad N.I. West and East. Articles]. – Moscow, 1972.– 496 p. [in Russian].

17. Krashennnikova N.A. Tsivilizatsionnyye podkhody k izucheniyu gosudarstva i prava. Metodologicheskiye problemy pravovedeniya. [Krashennnikova N.A. Civilizational approaches to the study of state and law. Methodological problems of jurisprudence] Ed. Marchenko. – Moscow, 1994. [in Russian].
18. Levshin A.I. Opisaniye kirgiz-kazach'ikh, ili kirgiz-kaysatskikh. ord i stepey (pod obshchey redaktsiyey akademika M.K.Kozybayeva). [Levshin A.I. Description of the Kirghiz-Cossack, or Kirghiz-Kaisak. hordes and steppes (under the general editorship of academician M.K. Kozybaev)]. – Almaty: «Sana», 1996. – 656 p. [in Russian].
19. Margulan A.KH. Sochineniya: v 14-t.: Begazy-dandybayevskaya kul'tura Tsentral'nogo Kazakhstana. [A.Kh. Margulan Works: in 14 volumes: Begazy-Dandybaevskaya culture of Central Kazakhstan]. – Almaty, 1998. – 400 p. [in Russian].
20. Marks K., Engel's F. Soch., 2 izd., t. 28. [K. Marx, F. Engels Soch., 2nd ed., Vol. 28]. – Moscow, 1962. – 767 p. [in Russian].
21. Marks K. «K kritike politicheskoy ekonomii». [K. Marx "To the Critique of Political Economy"]. K. Marx, F. Engels Soch., 2nd ed., Vol. 9.– Moscow, 1957. – 701p. [in Russian].
22. Masanov Ye. A. Ocherk istorii etnograficheskogo izucheniya kazakhskogo naroda v SSSR: monografiya / Akademiya nauk Kazakhskoy SSR, Institut istorii, arkheologii i etnografii im. CH.K. Valikhanova. - Alma-Ata: Nauka, 1966. - 322 s.; Masanov N.E. Kochevaya tsivilizatsiya kazakhov: osnovy zhiznedeyatel'nosti nomadnogo obshchestva. [Masanov N.E. Nomadic civilization of the Kazakhs: the basics of the life of the nomadic society]. – Almaty:"Sotsinvest".– Moscow "Horizon", 1995. – 320 p. [in Russian].
23. Rudi Pol Lindner «Chem yavlyalos' kochevoye plemya?» [Rudi Paul Lindner "What Was a Nomadic Tribe?"] Comparative studies in Society and History. Vol.24. – N 4 (Okt., 1982). – pp. 689-711.
24. Toynbi A. Dzh. Postizheniye istorii: Sbornik. [Toynbee A.J.Comprehension of history: Collection]. Per. from English E.D. Zharkova. – Moscow, 2001. – 640 p. [in Russian].
25. Toynbi A. Dzh. Postizheniye istorii. [Toynbee A.J. Comprehension of history]. – Moscow, 1991.– 736 p. [in Russian].
26. Tokayev Kasym-Zhomart «Nezavisimost' prevyshe vsego» (6 yanvarya 2021g.) [Tokayev Kassym-Jomart "Independence Above All" (January 6, 2021)]. "Egemen Qazaqstan" // [Electronic resource] https://www.inform.kz/ru/polnyy-tekst-stat-i-glavy-gosudarstva -nezavisimost-prevyshe-vsego_a3737695 (date of treatment 11/03/2021) [in Russian].

27. Tosh D. Stremleniye k istine. Kak ovladet' masterstvom istorika. [Tosh D. Striving for Truth. How to master the skill of a historian]. Per. from English – Moscow, 2000. – 296 p. [in Russian].

28. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar'. [Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983 // L.F.Ilyichev et al. – Moscow, 1983. – 840 p. [in Russian].

THE GENESIS OF THE KAZAKH STATEHOOD IN THE CONTEXT OF THE GENERAL CONCEPT OF THE EASTERN (NON-EUROPEAN) WAY OF THE EMERGENCE OF STATES

Abstract. This article examines the genesis of Kazakh statehood in the general context of the historical process of the emergence of eastern (non-European states). The concept of the East in historical science is used not so much as geographical, but as historical, cultural, civilizational. The specificity and nature of the emergence and functioning of institutions of power in the East are associated with typological characteristics, characteristics of the historical, ideological, ethnic, socio-cultural, natural-climatic and economic nature. These features constituted the Eastern, Asian (non-European) way of the emergence of states. The statehood of the Kazakhs is a continuation of the statehood of large nomadic empires and individual khanates that existed on the territory of Kazakhstan since antiquity. The emergence of statehood was associated not with the formation of private property and class society (the European way), but with the formation of early political formations such as proto-states, as a result of a gradual transition, the development of a tribal society into a state. These features, as you know, became the reason for various theories that nomadic civilizations in general, and in particular, Kazakhs did not have the institution of the state as such.

Keywords: statehood, statehood of nomadic peoples, Kazakh statehood, eastern (non-European) way of development, world-historical context.

ГЕНЕЗИС КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕЙ КОНЦЕПЦИИ ВОСТОЧНОГО ПУТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГОСУДАРСТВ

Аннотация. В данной статье исследуется генезис казахской государственности в общем контексте исторического процесса возникновения восточных (неевропейских государств). Понятие Востока в исторической науке используется не столько как географическое, сколько как историческое, культурное, цивилизационное. Специфика и характер возникновения и функционирования институтов власти на Востоке связаны с типологическими особенностями, особенностями исторического, идеологического, этнического, социокультурного, природно-климатического и экономического характера. Эти черты и составили восточный, азиатский (неевропейский) способ возникновения государств. Государственность казахов – продолжение государственности крупных кочевых империй и отдельных ханств, с древности существовавших на территории

Казахстана. Возникновение государственности было связано не с формированием частной собственности и классового общества (европейский путь), а с оформлением ранних политических образований типа протогосударств, в результате постепенного перехода, перерастания родоплеменного общества в государство. Эти особенности, как известно, стали причиной различных теорий о том, что кочевые цивилизации в целом, и в частности, казахи не имели института государства, как такового.

Ключевые слова: государственность, государственность кочевых народов, казахская государственность, восточный (неевропейский) путь развития, всемирно-исторический контекст.

Сведения об авторе: Асанова Гульмира Кабыланкызы

Кандидат исторических наук (PhD), профессор Высшей школы социально-гуманитарных наук Astana International University (пр. Кабанбай батыра 8, 020000, Астана, Республика Казахстан) <https://orcid.org/0009-0008-5404-8313>. E-mail: agk569@mail.ru